

ՀՏԴ 94(323)

Պատմություն

Արմեն ԲԱԴԱԼՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գիտաշխատող, պ.գ.թ.

E-mail: armbad@mail.ru

ԿԱԴՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ 1920-ԱԿԱՆ ԹԹ.

Հոդվածը ներկայացնում է 1920թ. դեկտեմբերի 2-ին Հայաստանի Հանրապետությունում տեղի ունեցած իշխանափոխությունից հետո քաղաքական իշխող նոր ուժի՝ Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության կադրային քաղաքականությունը: ՀՍԽՀ բոլշևիկյան իշխանությունը, կրկնօրինակելով Խորհրդային Ռուսաստանի օրինակը, իր կադրային քաղաքականությունը դարձրեց մենաշնորհային. միայն ՀԿ(բ)Կ անդամները կարող էին զբաղեցնել տարբեր աստիճանի ղեկավար պաշտոններ: Դրա համար ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմը 1920-ական թթ. ստեղծեց համապատասխան նորմատիվ-իրավական դաշտ: Վարվող քաղաքականության արդյունքում ձևավորվեց կադրային նոր համակարգ՝ խորհրդային նոմենկլատուրա:

Բանալի բառեր՝ Խորհրդային Հայաստան, բոլշևիկյան իշխանություն, կադրային քաղաքականություն, նոմենկլատուրա, նորմատիվ-իրավական դաշտ, 1920-ական թթ.:

А. Бадалян

КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА В СОВЕТСКОЙ АРМЕНИИ (1920-Е ГОДЫ)

В статье представлена кадровая политика, проводимая новой правящей политической силой – Коммунистической партией Армении, после переворота 2 декабря 1920г. в Республике Армения. Большевистская власть Армянской ССР, подражая примеру Советской России, сделала свою кадровую политику монопольной, подразумевающая, что

только члены КП(б)А могли занимать различные руководящие должности. Для реализации этой политики, ЦК КП(б)А своими решениями в 1920-х годах создал соответствующее нормативно-правовое поле. В результате проводимой политики сформировалась новая кадровая система-номенклатура.

Ключевые слова: Советская Армения, большевистская власть, кадровая политика, номенклатура, нормативно-правовое поле, 1920-е годы

A. Badalyan

THE CADRE POLICY IN SOVIET ARMENIA (IN THE 1920S)

The article is dedicated to the cadre policy of the Communist Party of Armenia which seized the power in the Republic of Armenia on December 2, 1920. The Bolshevik authorities of Soviet Armenia copied the cadre policy of Soviet Russia thus turning it to its monopoly. It meant that only the members of CPA could held different leading posts in the state. To implement this cadre policy, the Central Committee of CPA passed decisions that created a corresponding norms' and laws' field. As a result of this policy, a new cadre system, the nomenclature, was formed.

Key words: Soviet Armenia, Bolshevik power, cadre policy, nomenclature, norms' and laws' field, 1920 s.

Խորհրդային իշխանությունների կադրային քաղաքականության՝ անվանակարգության (հետայսու՝ նոմենկլատուրայի) ձևավորման հիմքում դրված սկզբունքը պետական մարմիններում և հասարակական կազմակերպություններում կարևոր պաշտոններ զբաղեցրած անձանց թեկնածությունների նախօրոք քննարկումը, առաջադրումը, հաստատումը և տեղափոխությունն էր կուսակցական տարբեր մակարդակի (շրջկոմներից ու քաղկոմներից մինչև՝ ԽՄԿԿ Կենտկոմի քաղբյուրո) կոմիտեների կողմից:

ԽՍՀՄ տարիներին խորհրդային իշխանությունների կողմից իրականացվող կադրային քաղաքականության մասին գրվել են բազմաթիվ աշխատություններ, որոնք, սակայն, ունեին առավելապես ազիտացիոն, այլ ոչ թե նոմենկլատուրայի ձևավորման ու գործունեության մեխանիզմները ներկայացնող գիտական բնույթ¹:

Հասկանալի է, որ կադրային քաղաքականության՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման ու գործունեության թեմայի ուսումնասիրությունը, շատ այլ

¹ *Տե՛ս Գիմպելսոն Ե.Գ., Проблемы создания и совершенствования аппарата управления Советским государством (1917-1920 гг.) // «История СССР», 1987, N 3, с. 61-76 և այլն:*

թեմաների նման, ուղղակի արգելված էր ԽՍՀՄ-ում, բնականաբար և խորհրդահայ պատմագրությունում: Նշենք միայն, որ թեման առանձին և խորածավալ ուսումնասիրության հարց դարձրին Մ. Ջիլասը և Մ. Վոլենսկին, ովքեր Արևմուտք էին արտագաղթել համապատասխանաբար՝ Հարավսլավիայից և ԽՍՀՄ-ից: Նրանց աշխատությունները հրատարակվեցին միայն ԽՍՀՄ կազմալուծման վերջին տարիներին կամ դրանից կարճ ժամանակ անց¹:

Գորբաչովյան վերակառուցման տարիներից սկսած և, հատկապես՝ ԽՍՀՄ կազմալուծումից հետո, թեման խորապես ուսումնասիրեցին հետխորհրդային ռուս պատմաբանները, իրավաբանները, սոցիոլոգները և այլք²:

Ինչ վերաբերում է հետխորհրդային հայագիտության ներկայացուցիչներին, ապա նշենք, որ 1920-ական թթ. նոմենկլատուրայի ձևավորման և գործունեության հարցը նրանց կողմից դեռևս բազմակողմանի և լիարժեք չի ուսումնասիրվել, բացառությամբ՝ Վ. Ղազախեցյանի և, հատկապես, Ա. Հակոբյանի³: Իսկ սույն հարցի ուսումնասիրությունը խիստ կարևոր է, քանզի խորհրդային նոմենկլատուրան ոչ միայն խորհրդային հասարակության քաղաքական ուժն էր, այլև «դեկավարող դասակարգը»: Ընդհանրապես, պետական կառավարման ցանկացած ձևի և քաղաքական համակարգի պայմաններում իշխանության բարձրագույն մարմինների նախաձեռնությունների, նախագծերի, ծրագրերի, ռազմավարական և մարտավարական որոշումների կատարումը կախված է իրականացնողների կադրային որակական կազմից: Այդ իսկ պատճառով, Խորհրդային Միության (բնականաբար և Խորհրդային Հայաստանի) քաղաքական պատմության ներկայացումը, առանց խորհրդային իշխանությունների (կոմկուսի) կադրային՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման պատմության ուսումնասիրության, կլինի թերի և ոչ լիարժեք: Ուստի, արդի ժամանակաշրջանում ՀՀ պետական կառավարման և կադրային քաղաքականության առավել

¹ Տե՛ս՝ *Восленский М. С., Номенклатура, Господствующий класс Советского Союза, Москва, 1991, Джилас М., Лицо тоталитаризма, Москва, 1992.*

² Տե՛ս՝ *Свириденко Ю. П., Пашин В. П., Коммунистическая номенклатура: истоки, сущность, содержание, Москва, 1995, Олех Г. Л., Партийная машина РКП(б) в начале 1920-х гг.: устройство и функционирование, Новосибирск, 1995, Джавланов О. Т., Михеев В. А., Номенклатура: эволюция отбора. Историко-политологический анализ, Москва, 1993, Пашин В. П., Богданов С. В., Зюбин О. П., Партийная номенклатура в СССР (1917-1930-е годы): зарождение, развитие, безраздельное могущество, Белгород, 2004, Гимпельсон Е. Г., Советские управленцы. 20-ые годы (Руководящие кадры государственного аппарата СССР), Москва, 2001 և այլն:*

³ Տե՛ս Ղազախեցյան Վ., *Հայաստանը 1920-1940 թթ., Երևան, 2006, Հակոբյան Ա., Միակուսակցական վարչակազմի ձևավորումը Խորհրդային Հայաստանում (1920-ական թվականներ), Երևան, 2016, էջ 220-252:*

արդյունավետ համակարգի ձևավորման համար խիստ անհրաժեշտ է ուսումնասիրել խորհրդային կադրային համակարգի՝ նոմենկլատուրայի գործունեության պատմական՝ դրական և բացասական փորձը: Ելնելով վերոշարադրյալից՝ կփորձենք հակիժ ներկայացնել Ռուսաստանի կոմունիստական (բոլշևիկյան) կուսակցության (այսուհետև՝ ՌԿ(Բ)Կ (այսուհետև՝ ՀամԿ(Բ)Կ), այդ թվում և Հայաստանի կոմունիստական (բոլշևիկյան) կուսակցություն (այսուհետև՝ ՀԿ(Բ)Կ) կադրային քաղաքականության՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման, կայացման և գործունեության առաջին քայլերը 1920-ական թվականներին, հատկապես՝ հարցի նորմատիվ-իրավական դաշտի ձևավորման պատմական գործընթացը:

Հաշվի առնելով, ինչպես արդեն նշեցինք, թեմայի գրեթե չուսումնասիրված լինելու հանգամանքը, սույն հարցի ուսումնասիրության հիմնական սկզբնաղբյուրը Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի արխիվային փաստաթղթերն են, որոնց վերլուծությունը օգնում է ըմբռնելու ԽՍՀՄ կուսակցական կադրային քաղաքականության՝ նոմենկլատուրայի գործունեության մեխանիզմը: Այդ համատեքստում առավել ուշադրության են արժանի Հայաստանի կոմունիստական (բոլշևիկյան) կուսակցության (այսուհետև՝ ՀԿ(Բ)Կ) նախագահության և քարտուղարության նիստերի արձանագրությունները, որոնք բացահայտում են ՀԿ(Բ)Կ ղեկավարության կողմից վարչափրամայական համակարգի ստեղծման և ղեկավար աշխատողների նկատմամբ իրականացվող կադրային քաղաքականության մշակման գործընթացը: Հավելենք նաև, որ խորհրդային իշխանության կադրային քաղաքականության իրականացման համար անհրաժեշտ իրավական սկզբնաղբյուրների թվին են դասվում նաև համառուսաստանյան, ինչպես նաև՝ Հայաստանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետության (այսուհետև՝ ՀՍԽՀ) համագումարների և խորհրդային իշխանության համապատասխան որոշումները և դեկրետները:

Խորհրդային նոմենկլատուրայի ձևավորման պատմությունը սկսվում է 1917թ. Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից անմիջապես հետո, երբ հեղափոխությունը նախորդած 20-ամյակի ընթացքում ձևավորված պրոֆեսիոնալ հեղափոխականների ընտրախավը, դեռևս գուրկ լինելով այդ ժամանակահատվածում նոմենկլատուրայի ձևավորման համար անհրաժեշտ նորմատիվ-իրավական դաշտից, պաշտոնների նշանակման հարցում առաջնորդվում էր «հեղափոխության արժեքային համակարգով»: Ի դեպ, չպետք է շփոթել նոմենկլատուրան ընտրախավի հետ, որովհետև վերջինս հասարակության փոքրաթիվ, սակայն, որոշակի արժեքային

համակարգ կրող բարձրագույն խավն է, իսկ նոմենկլատուրան՝ կառավարիչների խումբը: Այսպիսով, խորհրդային նոմենկլատուրայի պատմությունը սկսվում է բոլշևիկների իշխանությունը գրավելու առաջին իսկ օրվանից, երբ նրանք կարևոր պաշտոններում նշանակեցին իրենց կադրերին:

Նշենք, որ Հայաստանի Հանրապետությունը Խորհրդային Հայաստան հռչակելու մասին Հայաստանի հեղափոխական կոմիտեի (այսուհետև՝ Հայհեղկոմ) 1920թ. նոյեմբերի 29-ի հռչակագիրը նաև նոր իշխանությունների ներքին քաղաքականությունը ուղենշող ծրագրային փաստաթուղթ էր, որում կարևորվում էր «խաղաղ աշխատանքը և խորհրդային շինարարության գործին ծառայելուն միտված աշխատավոր մտավորականության փորձը ու կարողությունը» և, բնականաբար, թեմայի համատեքստում կարելի է այս փաստաթուղթը դիտարկել նաև որպես խորհրդային իշխանության կողմից ապագայում իրականացվելիք կադրային քաղաքականության համար անհրաժեշտ նորմատիվ-իրավական առաջին փաստաթուղթ: Ինչ վերաբերում է հռչակագիրն ընդունած Խորհրդային Հայաստանի ռազմահեղափոխական կոմիտեին (այսուհետև՝ ՌՀԿ), ապա, այս կառույցի ղեկավարներին, միգուցե ոչ լիարժեք, սակայն կարելի է համարել Խորհրդային Հայաստանի նոմենկլատուրայի դրսևորման առաջին անձանց, քանզի ՌՀԿ-ն, ճիշտ է, կազմավորվել էր Խորհրդային Ադրբեջանում, սակայն ՀԿ(բ)Կ արտասահմանյան բյուրոյի կողմից:

ՀՀ խորհրդայնացումից հետո երկրում տեղի ունեցավ վարչական նոր բաժանում, որի արդյունքում ստեղծվեցին 9 գավառային և 30-ից ավելի գավառակային հեղկոմներ: Դրանց կազմակերպումը նոր իշխանությունների հաստատման սկիզբն էր, որը կայանում էր նախկին իշխանության համակարգի վերացման միջոցով: Դրա վերացմանը զուգընթաց, ՀՍԽՀ տարածքում դադարեց գործել ՀՀ օրենսդրությունը և որպես նոր օրենսդրություն ճանաչվեցին Խորհրդային Ռուսաստանի օրենքները:

Խորհրդային իշխանության հաստատման հետ միաժամանակ ՀՍԽՀ տարածքում ձևավորվեցին Հայաստանի կոմկուսի կառույցները: ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմը, հետևելով ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի օրինակին, կազմակերպում և ղեկավարում էր խորհրդային իշխանության հաստատման գործընթացը երկրում, որի արդյունքում ՀՍԽՀ-ում հաստատվում ու ամրապնդվում էր կոմունիստական կուսակցության մենատիրությունը կյանքի բոլոր ոլորտներում, այդ թվում և՛ պետական ու ոչ պետական կառավարման հիմնարկներում պաշտոնյաների նշանակման և տեղափոխության գործընթացում:

Ինչպես արդեն նշեցինք, խորհրդային իշխանության հաստատման առաջին իսկ օրերից բոլշևիկները, ձևավորելով պետական իշխանության նոր մարմիններ, ձգտում էին իրենց ներկայացուցիչներին նշանակել նշյալ մարմինների ղեկավար պաշտոններում: Մա բոլշևիկյան կուսակցական շինարարություն քաղաքական և կազմակերպչական աշխատանքների միասնականության հիմնական սկզբունքներից էր, որը հետևողականորեն պաշտպանում էր բոլշևիկյան կուսակցության առաջնորդ Վ. Լենինը: Խորհրդային իշխանության նոր մարմինների ստեղծման և վերջիններիս գործունեության առաջին տարիներին պետական կառավարման համակարգում գործառույթների հստակեցման օրենսդրական դաշտի բացակայության պատճառով ծագեցին խնդիրներ բոլշևիկյան կուսակցության կազմակերպությունների ու խորհրդային իշխանության մարմինների աշխատանքային հարաբերություններում: Նման օրինակները ստիպեցին բոլշևիկներին ՌԿ(բ)Կ VIII համագումարում (18-23.03.1919թ.) անդրադառնալ հարցին և հաստատել պետական շինարարության խորհրդային տեսության կարևորագույն սկզբունքը. «...Ոչ մի դեպքում չի կարելի միաձուլել պետական մարմինների (խորհուրդների) և կուսակցական կազմակերպությունների գործառույթները... Կուսակցությունն իր որոշումները պետք է իրականացնի խորհրդային մարմինների միջոցով՝ խորհրդային սահմանադրության շրջանակներում: Կուսակցությունը պետք է ձգտի ղեկավարել խորհուրդների գործունեությունը, այլ ոչ թե փոխարինել դրանք»¹: Չնայած համագումարի վերոշարադրյալ որոշմանը, այնուամենայնիվ, ՌԿ(բ)Կ ղեկավար գործիչների մի մասը շարունակում էր պնդել, որ կուսակցությունը պետք է պետական մարմինների առջև դնի քաղաքական խնդիրներ, հրահանգներ տա և ստուգի դրանց կատարմանը, միաժամանակ՝ չազդելով պետական մարմինների կադրային քաղաքականության՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման գործընթացի վրա: Ամբողջությամբ հակառակն էր պնդում կուսակցության ղեկավար մեծամասնությունը՝ Վ. Լենինի գլխավորությամբ: Այսպես, VIII համագումարում ուղղակի հայտարարվեց, որ բոլշևիկյան կուսակցության խնդիրն է գրավել խորհուրդներում քաղաքական մեծամասնությունը և դրանց աշխատանքի նկատմամբ սահմանել լիակատար վերահսկողություն՝ առաջադրելով խորհրդային բոլոր պաշտոններում առավել նվիրված և վստահելի կոդմնակիցներին:

Բնականաբար, կադրային նման քաղաքականություն էր իրականացնելու նաև ՀԿ(բ)Կ-ն, սակայն կադրային հարցը լուրջ խնդիր էր ՀՍԽՆ նոր իշխա-

¹ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК, т. 2, 1917-1924, Москва, 1970, с. 107.

նությունների համար, և պատահական չէր, որ իշխանափոխությունից օրեր անց՝ 1920 թ. դեկտեմբերի 9-ին, ՀԿ(Բ)Կ Երևանի կազմակերպության ժողովում Հայհեղկոմի նախագահ Ս. Կասյանը իր ելույթում նշեց, որ, չնայած երկրում այլևս չեն կարող գործել բուրժուական կուսակցությունների ներկայացուցիչները, սակայն դրանց առանձին անդամներ կարող են իրենց ծառայությունը մատուցել երկրին¹։ Նոր իշխանությունների՝ կադրային քաղաքականության այս ծանր ժամանակահատվածում հատկապես խիստ էր զգացվում «պատասխանատու ղեկավարներ աշխատողների» (հեղկոմների՝ նախագահներ, բաժնի վարիչներ, խորհրդային պետական մարմինների՝ բարձր ու միջին օղակի ղեկավար գործիչներ) կարիքը, որոնց համար պարտադիր էր կուսակցական ստաժը։ Նշյալ կարգի կադրերի բացակայությունը հատկապես տեսանելի էր հանրապետության գավառներում և առավել ևս՝ գավառակներում։

Խնդիրը լուծելու նպատակով, ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմը շրջաբերական գրությամբ դիմեց Խորհրդային Ռուսաստանում գործող ազգությամբ հայ «պատասխանատու կուսակցական ընկերներին»՝ Խորհրդային Հայաստան գալու առաջարկությամբ²։

ՌԿ(Բ)Կ Կենտկոմի 1920թ. դեկտեմբերի 10-ի որոշմամբ՝ ազգությամբ հայ բոլշևիկների մի խումբ (Ս. Լուկաշին, Պ. Մակինցյան, Ա. Կարինյան և այլք) ժամանեց Խորհրդային Հայաստան։ Կուսակցական բազմաթիվ գործիչներ ժամանեցին նաև Խորհրդային Վրաստանից և Խորհրդային Ադրբեջանից³։

Կուսակցության կողմից իրականացվող կադրային քաղաքականությունը ընդհատվեց երկրում 1921թ. փետրվարի 18-ին ծագած քաղաքացիական պատերազմի պատճառով։ Ընդհատված քաղաքականությունը շարունակվեց քաղաքացիական կռիվների ավարտից և Զանգեզուրի՝ ՀՄԽՀ-ին միանալուց հետո։ Սակայն այդ քաղաքականության շարունակության հետ կապված ծագեցին տարաբնույթ խոչընդոտներ, որոնցից մեկը՝ քաղաքացիական կռիվներից հետո բնակչության մեծ զանգվածի արտագաղթն էր Պարսկաստան։ Պարտված ապստամբների և քաղաքացիական բնակչության արտագաղթը կանխելու, ինչպես նաև՝ արդեն արտագաղթածներին վերադարձնելու նպատակով, ՀՄԽՀ ղեկավարությունը 1921թ. ապրիլի 10-ին, 23-ին և մայիսի 16-ին հայտնում էր լրիվ և համընդհանուր ներում բոլոր քաղաքական և զինվորական գործիչներին, «ովքեր ապստամբել ու պայքարում են խորհրդային իշխանության դեմ»⁴։

¹ *Տես՝ Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆ. 114, ց. 1, գ. 32, թ. 8:*

² *Տես՝ Կասյան Ս., Ընտիր երկեր, Երևան, 1967, էջ 183-186:*

³ *Տես՝ ՀԱԱ, ֆ. 114, ց. 1, գ. 32, թ. 19-25:*

⁴ *Տես՝ ՀԱԱ, ֆ. 114, ց. 2, գ. 21, թ. 38:*

Մույն քաղաքականությամբ, ՀՄԽՀ իշխանությունները փորձում էին լուծել նաև հանրապետությունում առկա կադրային սուլը:

Խորհրդային իշխանության կադրային քաղաքականության կարևորագույն խնդիրներից մեկը կուսակցական կադրերի հաշվառման և նշանակման համակարգի կազմակերպումն էր: ՌԿ(բ)Կ VIII համագումարի որոշմամբ՝ ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի քարտուղարության կազմում 1919թ. ապրիլին ստեղծվեց հաշվառման-նշանակման բաժին, որի գործառույթը կուսակցական անդամների հաշվառումն էր և նրանց հետագա նշանակումը կուսակցական, պետական, տնտեսական և արհմիութենական հիմնարկ-կազմակերպություններում¹: Կարճ ժամանակ անց՝ 1921թ. մայիսի 9-ին, նույնը կատարեց ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի քարտուղարությունը, երբ իր իսկ որոշմամբ, Կենտկոմի կազմբաժնին կից ստեղծվեցին մի քանի ենթաբաժիններ, որոնց թվում և հաշվառման-նշանակման²: Եվ սա բնական էր, քանզի ՀԿ(բ)Կ-ն ՌԿ(բ)Կ-ի բաղկացուցիչ մասն էր՝ օժտված մարզային կազմակերպության իրավունքներով³: ՀՀ խորհրդայնացումից հետո ՀԿ(բ)Կ-ն ևս իրականացրեց անդամ-թեկնածուների հաշվառում, ցուցակագրում և գտում, որի արդյունքում, 1921թ. սկզբին, կուսակցությունն իր շարքերում ուներ 5300 անդամ և թեկնածու⁴: Ձևավորվեցին ՀԿ(բ)Կ գավառային ու գավառակային կազմակերպությունները և տարբեր հիմնարկ-կազմակերպություններում առաջացան կուսակցության առաջին սկզբնական կառույցները (բջիջները):

Կուսակցական կադրերի հաշվառման և նշանակման գործում մեծ նշանակություն էր ունենալու նաև նրանց մասնագիտական պիտանելիության հարցը: Այս կապակցությամբ, 1921թ. հոկտեմբերին Վ. Լենինը, դիմելով ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմին, առաջարկեց ուսումնասիրել տարբեր մասշտաբի «պատասխանատու կոմունիստ ղեկավարների» համապատասխանության հարցը իրենց կատարած աշխատանքներին: Այս առաջարկությունը ընդգրկվեց 1921թ. հոկտեմբերի 8-ին ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի՝ Վ. Մոլոտովի զեկուցմամբ ընդունված պատասխանատու աշխատողների և նրանց նշանակման մասին որոշման մեջ: Այդ որոշման իրականացման պատասխանատուներ նշանակվեցին Վ. Մոլոտովը և Լ. Կազանովիչը⁵:

¹ Sku՝ **Зеленов М. В.**, Становление аппарата ЦК и института секретаря ЦК РСДРП (б)-РКП(б) в 1917-1922 гг., Нижний Новгород, 2007, с. 105-115:

² Sku՝ ՀԱԱ, ֆ. 1, գ. 1, ք. 44, թ. 1-3:

³ Sku՝ ՀԱԱ, ֆ. 1, գ. 2, ք. 3, թ. 8-11 հալ.: «Резолюция пленума ЦК КПА по партстроительству», принято на заседании от 06.06.1922 г.:

⁴ Sku՝ **Ղազարխեցյան Վ.**, նշվ. աշխ., էջ 17:

⁵ Sku՝ **Воробей А.**, Основные тенденции формирования системы номенклатурных кадров в 1920-ые годы // «Вестник Северного федерального университета», 2012, N 2, с. 5-11:

Շարունակելով կուսակցական կադրերն ավելի արդյունավետ օգտագործելու քաղաքականությունը, ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի հաշվառման-նշանակման բաժինը 1922թ. մշակեց և ենթակա կառույցներին (այդ թվում և՛ ՀԿ(բ)Կ-ին) ուղարկեց «պատասխանատու աշխատողների հաշվառման մասին հրահանգը»¹: Չնայած հաշվառումը վերաբերում էր միայն կոմկուսի անդամներին, սակայն իրականում հաշվառվելու էին բոլոր այն անձինք, ովքեր վերջին վեց ամսվա ընթացքում զբաղեցրել էին ղեկավար պաշտոններ²:

«Պատասխանատու աշխատողների» հաշվառումը իրականացվում էր տեղական (գավառային կոմիտեից մինչև Կենտկոմ) կուսակցական կոմիտեների կողմից, համաձայն եռափարկ՝ նախագային, գավառային և գավառակային համակարգի: Հրահանգով խիստ հստակեցվում էր յուրաքանչյուր համակարգի պաշտոնների ցանկը, որը տեղական կուսակցական կազմակերպությունները չէին կարող փոխել: Այսպես, օրինակ, «խորհրդային վարչական աշխատող» խմբում նախագային համակարգի «պատասխանատու աշխատողներ» էին համարվում նախագային խորհրդի գործադիր կոմիտեի նախագահը, նախագահության անդամները և գործկոմի բաժնի վարիչները, գավառային համակարգում՝ գավգործկոմի նույնակարգ աշխատողները և այլք:

1923թ. ապրիլի 17-ից 25-ը տեղի ունեցած ՌԿ(բ)Կ XII համագումարը ամրապնդեց բոլոր ղեկավար կադրերի նշանակման և տեղափոխության նկատմամբ բոլշևիկյան կուսակցության ունեցած լիակատար վերահսկողությունը: Համագումարում, ներկայացնելով ՌԿ(Բ)Կ Կենտկոմի հաշվետվությունը, Ի. Ստալինն, անդրադառնալով Վ. Լենինի՝ կուսակցության գործունեության քաղաքական և կազմակերպչական գործառնությունների միասնականության խնդրին, իր ելույթում հնչեցրեց նշյալ խնդրի դասական ձևակերպումը. «...կուսակցության ղեկավար դերը արտահայտվում է ոչ միայն նրանում, որպեսզի տրվեն հրահանգներ, այլև նրանում, որ կարևորագույն պաշտոններում նշանակվեն մարդիկ, ովքեր ի վիճակի են հասկանալու և ազնվորեն կատարելու մեր տված հրահանգները...»³:

Բոլշևիկյան կուսակցության կադրային քաղաքականության էության՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման ծնունդը սովորաբար կապվում է ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի կազմբյուրոյի 1923 թ. նոյեմբերյան որոշման հետ, որում նշվում

¹ Сборник инструкций по учету и распределению партработников, Москва, 1923, с. 4-12:

² Նույն տեղում, էջ 23-28:

³ Двенадцатый съезд РКП(б). 17-25 апреля 1923 г., Стенографический отчет, Москва, 1968, с. 62-63.

էր. «Պետական և տնտեսական մարմինների պատասխանատու աշխատողների նշանակումը և տեղափոխությունը կայանում է Կենտկոմի հաստատմամբ, իսկ տեղում՝ համապատասխան ժողովուրդների և ժողովրդատների կամ գործկոմների կոլեգիաների կողմից»: Որոշմամբ առաջարկվում էր հատակեցնել, թե որ պաշտոնում կառավարչական ինչ արարողակարգով պետք է նշանակում կատարվի¹: Այս բաժանումը հիմք ծառայեց նոմենկլատուրայի պաշտոնների առաջին, երկրորդ, իսկ հետագայում նաև՝ երրորդ ցուցակների առաջացմանը:

Բնականաբար, Խորհրդային Հայաստանի իշխանությունների կադրային քաղաքականության՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման հիմքում ընկած էին վերոշարադրյալ սկզբունքները, որոնք իրենց առաջին ձևակերպումը՝ որպես նորմատիվ-իրավական դաշտի ստեղծում, ստացան ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահության՝ 1923թ. մայիսի 3-ի որոշման 5-րդ կետում: Սույն կետով հաստատվեց գավառային մասշտաբի «պատասխանատու աշխատողների» (22 հոգի), պահուստային (25 հոգի) և հատուկ (2 հոգի) խմբերի ցուցակը²:

Նշյալ որոշման հավելվածում ներկայացված էր ցանկը: Օրինակ, գավառային մասշտաբի ցուցակի առաջին համարը Ս. Լուկաշինն էր, որին հաջորդում էին՝ ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի անդամներ Ա. Շահսուվարյանը, Գ. Մեհրաբյանը և այլք, իսկ պահուստային ցուցակում էին՝ Ե. Բակունցը, Ա. Քարամյանը ու ուրիշներ: Հատուկ ցուցակում էր ընդգրկված ՀԿ(Բ)Կ քարտուղար Աշոտ Իրաննիսյանի (Հովհաննիսյանի) եղբայր՝ համալսարանի ռեկտոր՝ Հակոբ Իրաննիսյանը³:

Մի քանի օր անց՝ մայիսի 29-ին, ամրապնդելով նոմենկլատուրային համակարգի ձևավորման գործընթացը, ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը (արձանագրություն թիվ 7) որոշեց ստեղծել հինգ հոգանոց (Ա. Իրաննիսյան, Ս. Մարտիկյան, Ս. Լուկաշին, Դ. Տեր-Սիմոնյան և Ա. Շահսուվարյան) հանձնաժողով՝ գավառային մասշտաբի «պատասխանատու աշխատողների» բնութագրերը կազմելու համար⁴:

Հաջորդ օրը տեղի ունեցած նիստում հանձնաժողովը հաստատեց 43 «պատասխանատու աշխատողի» բնութագիր: Ցուցակը գլխավորում էր Ս. Լուկաշինը և ավարտում Ի. Սարգիսովը⁵:

Կարճ ժամանակ անց՝ 1924թ. հունվարի 1-ին ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը հաստատեց գավառային մասշտաբի 36 հոգանոց (գլխավորում էր

¹ *Տե՛ս՝ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференции и пленумов ЦК (1898-1986), т. 3, 1922-1925, Москва, 1984, с. 99, 219.*

² *Տե՛ս՝ ՀՄՄ, ֆ. 1, ց. 3, գ. 7, թ. 15:*

³ *Տե՛ս՝ ՀՄՄ, ֆ. 1, ց. 3, գ. 7, թ. 18:*

⁴ *Տե՛ս՝ ՀՄՄ, ֆ. 1, ց. 3, գ. 7, թ. 23 և հալ.:*

⁵ *Տե՛ս՝ ՀՄՄ, ֆ. 1, ց. 4, գ. 10, թ. 2-3:*

Ե. Բակունցը) և պահուստային խմբի 15 հոգանոց (գլխավորում էր Ս. Արովյանը) ցուցակը¹:

Խորհրդային իշխանության կադրային քաղաքականության՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման գործընթացից անմասն չէր նաև ՀԿ(Բ)Կ քարտուղարությունը: Այսպես, ՀԿ(Բ)Կ քարտուղարությունը 1923թ. դեկտեմբերի 18-ին (արձանագրություն թիվ 18, կետ 3) որոշեց ՀՍԽՉ տարբեր գավառներին (Մեղրի, Ալեքսանդրապոլ, Լոռի-Փամբակ, Դիլիջան և Նոր-Բայազետ) և գավառակներին կցել բազմաթիվ «պատասխանատու աշխատողների»²: Մի քանի օր անց՝ հունվարի 14-ին, քարտուղարությունը (արձանագրություն թիվ 26) կրկին տարբեր գավառներին կցեց բազմաթիվ «պատասխանատու աշխատողների»³:

Այս ժամանակահատվածում ՌԿ(Բ)Կ Կենտկոմը շարունակում էր կադրային քաղաքականության իրականացման համար անհրաժեշտ նորմատիվ-իրավական դաշտի ստեղծման աշխատանքները: Մասնավորապես, դեռևս 1923 թ. հունիսի 12-ին ՌԿ(Բ)Կ Կենտկոմի կազմբյուրոն ընդունեց որոշում «Նշանակումների» մասին, իսկ նույն տարվա հոկտեմբերին Կենտկոմի կողմից ընդունվեց հաշվառման-նշանակման աշխատանքների հիմնական խնդիրներին առնչվող որոշումը: Ի վերջո, ՌԿ(Բ)Կ Կենտկոմի կազմբյուրոն 1925թ. նոյեմբերի 16-ին ընդունեց նոր, լրամշակված և բավականին ընդգրկուն ու մանրամասը շարադրված՝ «Աշխատողների ընտրության և նշանակման կարգի» մասին կանոնադրությունը և նոմենկլատուրային պաշտոնների վերամշակված ցուցակը: Այս և նմանատիպ փաստաթղթերը ՌԿ(Բ)Կ Կենտկոմը չէր հրապարակում:

Սկզբում կար երկու ցուցակ. նոմենկլատուրա թիվ 1 և նոմենկլատուրա թիվ 2: Առաջին ցուցակում ընդգրկված էին այն պաշտոնները, որոնցում նշանակումները տեղի էին ունենում միայն Կենտկոմի որոշմամբ, իսկ երկրորդում՝ Կենտկոմի հաշվառման-նշանակման բաժնի համաձայնությամբ: Հետագայում, նոմենկլատուրա թիվ 1 ցուցակին կցվեց «ընտրվող պաշտոնների» ցուցակը, որում ընդգրկված անձանց թեկնածությունները նախօրոք հաստատվում էին համապատասխան կուսակցական կառույցների կողմից: Նշենք, որ որևէ նշանակություն չունեցող, թե ուր էին պատրաստվում «ընտրվել» և որպես ինչ էին պատրաստվում «ընտրվել» այդ թեկնածուները՝ տարատեսակ խորհուրդների կամ ժողովների պատգամավորներ կամ պատվիրակներ, ժողովրդական ներկայացուցիչ դատարանում, արհմիութենական կամ կոմերիտական աշխատող և այլն:

¹ *Shu*՝ ՀՄՄ, ֆ. 1, ց. 3, գ. 7, թ. 24:

² *Shu*՝ ՀՄՄ, ֆ. 1, ց. 4, գ. 12, թ. 4 և հալ.:

³ *Shu*՝ ՀՄՄ, ֆ. 1, ց. 3, գ. 9, թ. 55-57:

Նոմենկլատուրայի թիվ 1 և թիվ 2 ցուցակներում չընդգրկված, սակայն ղեկավար համարվող պաշտոնների ցուցակում ընդգրկված անձանց ընտրությունը կամ նշանակումը կատարվում էր յուրաքանչյուր պետական հաստատության կողմից հաստատված և Կենտկոմի կազմակերպչական բաժնի կողմից համաձայնեցված ընթացակարգով: Այս երրորդ ցուցակը ստացավ *վարչական նոմենկլատուրա կամ նոմենկլատուրա թիվ 3* անվանումը:

ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմը 1925թ. նոյեմբերի 16-ի որոշմամբ միութենական հանրապետությունների կոմկուսների Կենտկոմներին, կուսակցության բոլոր երկրամասային ու նահանգային կոմիտեներին կարգադրեց սկսել իրենց կողմից հաստատվող կամ նշանակման ժամանակ համաձայնեցման ենթակա տեղական նոմենկլատուրայի ցուցակի կազմման աշխատանքները: Այս որոշմանը կցվեց «Հրահանգ տեղական կազմակերպությունների ղեկավար աշխատողների նշանակման և տեղափոխության համաձայնության ձևերի մասին» հավելվածը: Հրահանգի կետերից մեկում նշվում էր, որ «... նոմենկլատուրայի թիվ 1 և թիվ 2 ցուցակներում ընդգրկված աշխատողների նշանակման, տեղափոխության և ազատման մասին տեղական կուսկազմակերպությունների բոլոր առաջարկությունները պարտադիր պետք է Կենտկոմի կազմակերպչական նշանակման բաժնի միջոցով քննարկման առարկա դառնան Կենտկոմի նիստում: Տեղական կուսկազմակերպությունները չեն կարող ինքնուրույն նշանակել, տեղափոխել և ազատել այդ ցուցակներում ընդգրկված աշխատողներին [աշխատանքի]»:

Ստանալով վերոնշյալ որոշումը, ՀԿ(բ)Կ քարտուղարությունը անցավ դրա կատարմանը: 1926թ. հունիսի 12-ին քարտուղարությունը, լսելով Ե. Բակունցի զեկուցումը նոմենկլատուրայի թիվ 1 և թիվ 2 ցուցակների մասին (արձանագրություն թիվ 17, կետ 3), որոշեց ստեղծել հանձնաժողով (նախագահ՝ Ե. Բակունց, անդամներ՝ Ա. Շահգեղյան, Ա. Թաթյան, Ա. Մանուչարյան, Գ. Գոդթունի) և եռօրյա ընթացքում քննարկելով ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի հաշվառման նշանակման բաժնի կազմած նոմենկլատուրայի թիվ 1 թիվ 2 ցուցակները, դրանք՝ սեփական առաջարկություններով ներկայացնել ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահությանը՝ հաստատման համար²: Շուրջ 10 օր անց՝ հունիսի 23-ին, քարտուղարությունը, լսելով նոմենկլատուրային ցուցակի մասին Ե. Բակունցի զեկուցումը (արձանագրություն թիվ 18), հաստատեց ներկայացված ցուցակը: Միաժամանակ

¹ Кожихина Т. П., Фигантер Ю. Ю., Советская номенклатура: становление, механизмы действия // «Вопросы истории», 1993, N 7, с. 3-4.

² Տե՛ս՝ ՀԱՍ, ֆ. 1, ց. 6, գ. 12, թ. 40-41:

որոշվեց, որ միությունների (նշված չէ, թե որ միությունների մասին է խոսքը՝ արհեստագործական, թե ստեղծագործական) կենտրոնական վարչությունների քարտուղարների նշանակումների և տեղափոխությունների ժամանակ հարկ է պարտադիր հաշվի առնել ՀԿ(բ)Կ Երևանի կազմակերպության կարծիքը¹:

Ինչպես արդեն նշել ենք, ՀԿ(բ)Կ ղեկավարությունը կադրային իր քաղաքականությունը համաձայնեցնում էր վերադաս կառույցների հետ: Նման օրինակ է ՀԿ(բ)Կ քարտուղարության 1928թ. փետրվարի 28-ի նիստը, որի ժամանակ, լսելով նոմենկլատուրայի պաշտոններում նշանակման հարցը, քարտուղարությունը որոշեց խնդրանքով դիմել ՀամԿ(բ)Կ Անդրերկրկումին՝ վերանայելու ՀՍԽՀ նոմենկլատուրայի ցուցակի պաշտոններում նշանակման կարգը: Միաժամանակ, առաջարկեց այդ ցուցակում կատարել մասնակի փոփոխություններ և հաջորդ նիստերից մեկում, հաստատել նոր ցուցակը և նշանակման կարգը²: Սույն որոշման հավելվածում ներկայացվեց նշանակման կարգի փոփոխության վերաբերյալ 22 առաջարկություն: Մասնավորապես, առաջարկվում էր ՀԿ(բ)Կ Երևանի կուսկոմիտեի քարտուղարի պաշտոնը հանել Անդրերկրկումի կողմից հաստատվող նոմենկլատուրայի թիվ 1 ցուցակից և տեղափոխել նոմենկլատուրայի թիվ 2 ցուցակ³:

Այսպիսով, 1920-ական թվականներին ստեղծվեց ՀԿ(բ)Կ-ի կողմից իրականացվող կադրային քաղաքականության՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման և գործունեության համար անհրաժեշտ նորմատիվ-իրավական համապատասխան դաշտը, որը՝ հետագայում կատարելագործվեց: Պետական կառավարման, ներառյալ ընտրովի պաշտոններում կադրային քաղաքականության՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման (նշանակում և տեղափոխություն) մենաշնորհը անցավ ՀԿ(բ)Կ-ին: Անվանացուցակում հատուկ տեղ էր զբաղեցնում «պատասխանատու ղեկավար աշխատող» հաստիքը:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական խորհրդի անդամ, պ.գ.դ. Վ.Մ.Ավանեսյանը:

¹ Տե՛ս՝ ՀՍՍՀ, ֆ. 1, ց. 6, գ. 12, թ. 42-43:

² Տե՛ս՝ ՀՍՍՀ, ֆ. 1, ց. 8, գ. 22, թ. 44:

³ Տե՛ս՝ **Հակոբյան Ա.**, Միակուսակցական վարչակազմի ձևավորումը Խորհրդային Հայաստանում (1920-ական թվականներ), Երևան, 2016, էջ 248: